

Landschap en eerste bewoning

0.1 De ijstijden

Landschappelijk toont het gebied twee ruggen van keileem die van west naar oost lopen. De eerste rug komt vanaf Doezum in het westen en loopt door tot Faan in het oosten. Hierop liggen de drie dorpen van onze voormalige gemeente en buurtschap De Kuzemer. De tweede, kleinere rug loopt vanaf Lutjegast naar het oosten. Hierop ligt in ons gebied het Oosterzand. Alle bewoningskernen liggen dus op deze ruggen, die overigens niet meer dan een tot twee meter boven de lagere delen van het landschap uitsteken. De ruggen bestaan uit keileem die in de voorlaatste ijstijd, het saalien*, ongeveer 140.000 jaar geleden door het landijs is afgezet. Dit landijs bedekte toen heel noordelijk Nederland. Na het saalien kwam een warme periode, het eemien*. In deze periode vond overal erosie van het keileem plaats. Het fijne materiaal spoelde uit en een zandige bodem met veel stenen - het keizand – bleef achter. Tegelijk begon toen waarschijnlijk de vorming van beekdalen. Keizand en keileem treffen we op veel plaatsen op de ruggen in het gebied aan. Vooral in Oldekerk ligt het dicht onder de oppervlakte.

Omstreeks 80.000 jaar geleden brak de tot nu toe laatste ijstijd, het weichselien aan. Het landijs kwam toen niet aan dit gebied toe. Wel was het hier erg koud, er heerste een toendra-klimaat en alleen in de zomer ontdooide een dunne laag van de bovengrond. Door het droge klimaat en de spaarzame begroeiing vonden verstuiwingen plaats. Er werd op veel plaatsen zand afgezet, vooral langs de randen van de beekdalen, maar ook hier en daar op de keileemruggen. Veel zand lag vooral bij Niekerk en Oosterzand. De vorming van pingoruïnes* vond plaats in de laatste periode van deze ijstijd. In ons gebied liggen er ook enkele. De periode na de laatste ijstijd wordt het holoceen genoemd.

0.2 De invloed van de zee

Toen de ijstijd afliep en het water weer begon te stromen, werden de beekdalen verder uitgediept. In ons gebied gaat het dan om het dal van de Oude Riet. Met het warmer worden van het klimaat steeg ook de zeespiegel. De begroeiing veranderde geleidelijk van een open landschap met berken en dennen naar bos met eiken en linden. Met het stijgen van de grondwaterspiegel en het vochtiger worden van het klimaat kwam veenvorming op gang. Eerst alleen in laagten waarin water bleef staan, maar later ook in de beekdalen, die het water steeds slechter konden afvoeren. Op sommige plaatsen zijn duizenden jaren oude stammen van bomen in het veen aangetroffen, evenals hoornpitten van oerossen en botten van bevers. Het zijn getuigen van de wildernis die hier toen was. Het veen kwam na verloop van tijd zo hoog, dat alleen de hoogste delen van de keileemruggen er nog boven uit staken. De invloed van de zee, die steeds dichterbij kwam, werd sterker. Via de zeeboezem van de Lauwerszee die tussen 800 en 1200 na Christus ontstond, kon het zeewater ver het dal van de Oude Riet binnendringen. Er werd geleidelijk zoveel klei in het dal afgezet, dat de rivier steeds verder dichtslibde en de waterafvoer stagneerde. Door het inklinken van het veen steekt de rug van klei nu boven de omgeving uit, terwijl dit eens de bedding van de rivier was. Deze als reliëf waarneembare, omhoogstekende kleiafzettingen, zoals in het dal van de Oude Riet, noemt men inversieruggen*. Ter hoogte van het gemaal aan de Mensumaweg is dit nog te zien. Het landschap met houtsingels op de ruggen waarvan de overblijfselen nu nog zijn te zien, is ontstaan in de late middeleeuwen. De houtsingels werden gebruikt als

perceelscheidingen. Ze lopen haaks vanaf de ruggen in de richting van de laaggelegen gebieden, waar ze niet aanwezig zijn. We zien daar sloten zónder houtsingels.

0.3 Jagers en verzamelaars

De oudste sporen van bewoning in het hier besproken gebied dateren van omstreeks 7000 voor Christus en zijn gevonden in het Zuiderland onder Niekerk. Mogelijk zijn er al eerder mensen verschenen, maar hier zijn nog geen bewijzen van gevonden. In het Zuiderland werden in 1995 en 1996 zogenaamde haardkuilen* aangetroffen tijdens egalisatiewerkzaamheden. Koolstofdatering* van de houtskool uit één van de haardkuilen wees op bewoning al ongeveer 7000 voor Christus. In een andere kuil had ongeveer 1000 jaar later een vuurtje gebrand. Ook werden er in de directe omgeving vuurstenen werktuigjes gevonden, onder andere een pijlspitsje en een krabbertje, naast bewerkingsafval bestaande uit reststukjes en splinters van vuursteen. De mensen die deze vuurtjes hebben aangelegd, leidden een nomadisch bestaan. Ze hebben in een bepaalde periode op een droge zandkop in het brede dal van de Oude Riet hun bivak opgeslagen om in de omgeving te jagen en voedsel te verzamelen. De datering van de houtskool is in 1999 verricht in opdracht van de streekhistorische vereniging Aeldakerka.

0.4 Permanente bewoning

Enkele duizenden jaren later ging men zich meer blijvend vestigen in ons gebied. Vanaf 3200 voor Christus komen mensen van de trechterbekercultuur, die in ons land vooral in Drenthe hun sporen hebben achtergelaten in de vorm van hunebedden. Dit volk is ook in het gebied geweest dat later Oldekerk werd. Ze leefden van akkerbouw en veeteelt en maakten daarvoor open plekken in het dichte bos dat er in die tijd was. Daarnaast leefden ze van de jacht. Op De Kuzemer zijn pijlpunten van vuursteen gevonden, die kenmerkend zijn voor de tijd van de trechterbekercultuur. Op dezelfde plaats zijn ook krabbertjes en vuursteen-bewerkingsafval gevonden. Van het Oosterzand kennen we een geslepen vuurstenen bijl. Grote vuurstenen bijlen hadden in deze cultuurperiode waarschijnlijk een rituele functie.

Op het Oosterzand zijn uit een iets latere periode een stenen bijl en een pijlpunt gevonden. Op De Kuzemer werd in de vijftiger jaren van de vorige eeuw een fraai mes van vuursteen gevonden en in de jaren 90 een klein vuurstenen bijltje en gebruiksvoorwerpen als krabbertjes en boortjes, ook van vuursteen. De vondsten kunnen gerekend worden tot de enkelgrafcultuur (2800 – 2300 voor Christus). Ook deze mensen leefden als boeren in permanente nederzettingen. Op droge, zandige plaatsen op de zandruggen hebben in deze fase van de steentijd enkele boerderijen gestaan. Ook zijn er grafheuvels geweest waaronder de doden werden begraven. Het vuurstenen mes was een grafgift voor een overledene.

Omstreeks 1800 voor Christus begint de bronstijd. Uit deze periode en de daaropvolgende ijzertijd zijn geen vondsten in dit gebied. Misschien wordt ooit iets gevonden, maar waarschijnlijk was het gebied toen niet meer aantrekkelijk voor de mens. Mogelijk werd het bewoonbare areaal te klein door het steeds verder oprukkende veen en heeft men de streek verlaten. Pas 2500 jaar later, in de vroege middeleeuwen (500 – 1000 na Christus) kwam de mens weer terug in dit gebied.